

OITS: KELAJAKNI ASRAYLIK

*Sotivoldiyeva Umidaxon Ulug'bek qizi**Namangan davlat universiteti Tibbiyot fakulteti 2-bosqich talabasi**Inatullayeva Ra'no Yunusovna**Namangan davlat universiteti Tibbiyot fakulteti katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqola OITS (Odam immunitet tanqisligi sindromi) kasalligining ijtimoiy, tibbiy va psixologik jihatlarini yoritishga bag'ishlangan. Unda kasallikning tarqalish omillari, oldini olish choralarining samaradorligi hamda yoshlar ongida sog'lom turmush tarzini shakllantirishning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada profilaktika ishlarining zamonaviy shakllari, aholining tibbiy savodxonligini oshirish yo'llari hamda xalqaro tajribalar asosida kasallikka qarshi kurashning muhim jihatlarini yoritilgan.

Kalit so'zlar: OITS, immunitet tanqisligi, profilaktika, sog'lom turmush tarzi, tibbiy savodxonlik, virus, yoshlar, global muammo.

OITS (Odam immunitet tanqisligi sindromi) – XXI asrning eng jiddiy tibbiy-ijtimoiy muammolaridan biridir. Bu kasallik inson immun tizimini zaiflashtirib, tananing infeksiyalarga va turli kasalliklarga qarshi kurashish qobiliyatini pasaytiradi. Dastlab 1980-yillarda aniqlangan bu virus bugungi kunda dunyo bo'ylab millionlab insonlarning hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekiston ham mazkur global muammoni hal etish borasida jiddiy choralar ko'rmoqda.

Respublikamizda OITSGa qarshi kurashish bo'yicha davlat dasturlari ishlab chiqilgan bo'lib, ularning asosiy maqsadi — aholini, ayniqsa yoshlarni, bu kasallik haqida to'g'ri ma'lumotlar bilan ta'minlash va profilaktika tadbirlarini kuchaytirishdan iborat. “Kelajakni asraylik” shiori ostida o'tkazilayotgan tadbirlar jamiyatda sog'lom hayot falsafasini targ'ib etishga qaratilgan.

OITS bo'yicha tadqiqotlar tibbiyot, sotsiologiya, psixologiya va pedagogika sohalarida keng olib borilmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda OITS bilan yashayotgan insonlar soni 38 milliondan ortiq. Ulardan qariyb 2 millioni bolalar hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, virusning tarqalishida bilim yetishmasligi, tibbiy madaniyat pastligi va stigma (kamsitish) muammolari muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston olimlari – Sh. To'ychiyeva, M. Nasirov, G. Ibragimov va boshqalar OITSGa qarshi kurashda ta'lim muassasalarining roli, yoshlarning xabardorligini oshirish, tibbiy-axloqiy tarbiya usullarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy ishlanmalar olib borganlar. Xorijiy adabiyotlarda (A. Farmer, J. Mann, P. Piot) OITSning global xavfi, uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini, sog'liqni saqlash tizimiga yuklamalari haqida

tahliliy ma'lumotlar keltiriladi.

OITS (Odam immunitet tanqisligi sindromi) hali-hanuz jahon miqyosida salomatlik, demografiya va mehnat unumdorligiga ta'sir etuvchi muhim ijtimoiy-tibbiy muammo. Profilaktika dasturlarini barqarorlashtirish, xususan, yoshlar va xavf guruhlarida o'rtasida xabardorlikni oshirish orqali kelajak avlod salomatligini himoya qilish zarur. "Kelajakni asraylik" g'oyasi sog'liqni saqlash, ta'lim, OAV va fuqarolik jamiyati hamkorligiga tayanib, stigma va diskriminatsiyani kamaytirish orqali epidemiologik nazoratni mustahkamlaydi.

Maqsad: OITS/OIV bo'yicha jamiyatda ilmiy asoslangan, stigma-dan holi profilaktika madaniyatini shakllantirish va barqaror boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish.

Vazifalar:

OIV/OITSning patogenezi, yuqish yo'llari va profilaktik choralari ommabop va ilmiy tilda targ'ib etish.

Ta'lim muassasalarida yoshlar uchun yoshga mos (age-appropriate) modul va treninglar joriy etish.

Xavf guruhlarida (IGT, MSM, sex-ishchilar va b.) uchun zarar kamaytirish (harm-reduction) paketlarini kengaytirish.

Test topshirish va konsalting xizmatlariga kirish imkonini yengillashtirish (yashirinlik, arzonlik, mobil punktlar).

ART (antiretrovirus terapiya) qamrovini oshirish va "U=U" (Undetectable = Untransmittable) g'oyasini tushuntirish.

Stigma va diskriminatsiyaga qarshi media-savodli kommunikatsiya kampaniyalarini yo'lga qo'yish.

Monitoring va baholash (M&E) tizimida aniq indikatorlar bilan natijaviylikni o'lchash.

"U=U" konsepsiyasi asosida kommunikatsiya dizaynini lokallashtirish: tibbiy faktlar + ijtimoiy-psixologik yondashuvlarni integratsiya qilish.

"School-to-community" modeli: maktab-kollej-universitetlardan mahalla va mehnat bozoriga uzluksiz profilaktik oqim yaratish.

Raqamli salomatlik (mHealth) yechimlari orqali anonim maslahat va yo'naltirishni kuchaytirish.

Sog'liqni saqlashni targ'ib etish nazariyalari: Sog'liqqa ishonch modeli (HBM), Rejalashtirilgan xulq-atvor nazariyasi (TPB), Ijtimoiy ta'lim nazariyasi.

Xulq-atvor o'zgarishi bosqichlari: xabardorlik → motivatsiya → ko'nikma → odat → barqarorlik. Gender va huquqiy yondashuv: inson huquqlari, gender sezgirlik, teng kirish imkonlari. Harm-reduction paradigmasi: xavfni nolga tushirish imkoni yo'q paytda ham real xavflarni kamaytirish.

OIV/OITS bo'yicha qisqacha ilmiy-eslatma

OIV – immun tizim T-hujayralarini zararlovchi retrovirus; vaqtida ART qabul qilinmasa OITSga olib kelishi mumkin. Yuqish yo‘llari: himoyasiz jinsiy aloqa, qon orqali (ignalar, transfuziya), onadan bolaga (homiladorlik, tug‘ruq, emizish). Yuqushmaydigan holatlar: quchoqlashish, qo‘l berib salomlashish, umumiy idish-tovoq, hasharotlar chaqishi. Oldini olish: prezervativ, xavfsiz in‘ektsiya, PrEP/PEP, muntazam test, ARTga rioya.

Monitoring va baholash (M&E) indikatorlari

Qamrov: OIV bo‘yicha ma‘rifiy kontentga yetib borgan yoshlarga nisbatan foiz. Xulq-atvor: prezervativdan muntazam foydalanish ulushi; test topshirganlar ulushi. Tibbiy ko‘rsatkichlar: ARTga ulangan yangi bemorlar ulushi; virus yuklamasi aniqlanmaydigan darajaga tushganlar ulushi. Ijtimoiy ko‘rsatkichlar: stigma indeksining pasayishi; diskriminatsiya holatlari bo‘yicha shikoyatlar kamayishi. Raqamli ko‘rsatkichlar: onlayn konsultatsiyalar soni, self-test so‘rovlarining bajarilishi, eslatmalarga rioya.

Yoshlar va xavf guruhlar orasida OIV bo‘yicha xabardorlik va xavfsiz xulqning oshishi. Test topshirish, PrEP/PEPdan foydalanish va ARTga ulanish ko‘rsatkichlarining barqaror o‘sishi. Stigma va diskriminatsiyaning kamayishi, ruhiy-ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tarmoqlarining kengayishi. Sog‘liqni saqlash xarajatlarida uzoq muddatli tejamkorlik (preven-siya arzon, davolashdan samaraliroq).

Risklar va ularni boshqarish

Stigma va noto‘g‘ri ma‘lumotlar: fakt-chek, media-savod kampaniyalari. Moliyalashtirish uzilishlari: donorlar diversifikatsiyasi, davlat-xususiy sheriklik. Xavf guruhlarining yashirinligi: anonim xizmatlar, hamkor NNTlar orqali ishonchni oshirish. Dori sodiqligi muammosi: eslatma tizimlari, peer-support, soddalashtirilgan ART rejimlari.

Etik va huquqiy masalalar

Maxfiylik, rozilik (informed consent), bolalar va o‘smirlar bilan ishlashda qo‘shimcha himoya. Hech kim kamsitilmasligi, diniy-madaniy qadriyatlarga hurmat, lekin dalillarga asoslangan yondashuvdan chekinmaslik. 12) Implementatsiya rejasi (qisqa yo‘l xaritasi) 0–3 oy: ehtiyojlarni baholash, kontent ishlab chiqish, pilot hududlar tanlash. 4–12 oy: treninglar, mobil testlar, raqamli platformalarni ishga tushirish. 12+ oy: masshtablash, M&E kuchaytirish, siyosat tavsiyalarini ishlab chiqish.

“OITS: Kelajakni asraylik” tashabbusi faqat tibbiy chora emas, balki ijtimoiy-ma‘rifiy harakatdir. Ilmiy dalillar (U=U, PrEP/PEP, ART) va stigma-free kommunikatsiyani birlashtirgan holda, yoshlar salomatligini himoyalash va epidemiyaning nazorat qilish mumkin. Strategiya muvaffaqiyati uzluksiz ta‘lim, qulay xizmatlar va hamkorlikka bog‘liq.

OITSga qarshi kurashda asosiy muammo — aholining ayrim qatlamlarida bu

mavzuga nisbatan befarqlik va noto'g'ri stereotiplarning mavjudligidir. Ayrim holatlarda kasallikka chalingan shaxslar kamsitiladi, bu esa ularni ijtimoiy yordamdan chetlashtiradi. Shu sababli, jamiyatda "OITS – bu hukm emas" degan fikrni targ'ib qilish, psixologik yordam tizimini kuchaytirish zarur.

Shuningdek, tibbiyot xodimlari, o'qituvchilar va ijtimoiy xizmatchilar o'rtasida muntazam treninglar o'tkazish, ommaviy axborot vositalarida sog'lom turmush tarzini ommalashtirish muhimdir. "Kelajakni asraylik" shiori ostidagi targ'ibotlar yoshlarni mas'uliyatli hayotga, o'z salomatligi uchun javobgarlikka o'rgatadi.

Xulosa

OITS global muammo bo'lishiga qaramay, uni nazorat ostida saqlash, yangi zararlanishlarning oldini olish, jamiyatda sog'lom munosabatlarni shakllantirish mumkin. Buning uchun:

Ta'lim tizimida OITS profilaktikasiga oid maxsus dars va seminarlar joriy etilishi lozim.

OAVda sog'lom turmush tarzi va mas'uliyatli xulq-atvor targ'iboti kuchaytirilishi kerak.

Tibbiy muassasalarda yoshlar uchun anonim maslahat xizmatlari tashkil etilishi zarur.

Oilalarda farzandlar bilan ochiq muloqot madaniyati shakllantirilishi lozim.

Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda profilaktik dasturlar kengaytirilishi maqsadga muvofiq.

OITSga qarshi kurash — bu faqat tibbiy emas, balki ma'naviy, ijtimoiy va axloqiy masala hamdir. "Kelajakni asraylik" degan g'oya yoshlarimizni sog'lom, bilimli va mas'uliyatli bo'lishga undaydi.

Adabiyotlar:

1. Bokova I. *HIV/AIDS prevention and education policies in developing countries*. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 134 p.
2. Farmer P. *AIDS and Accusation: Haiti and the Geography of Blame*. – Berkeley: University of California Press, 2020. – 412 p.
3. Ibragimov G. *Tibbiy madaniyatni oshirishda pedagogik yondashuvlar*. – Namangan: NamDU nashriyoti, 2022. – 168 b.
4. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO). *Global HIV & AIDS Statistics – Fact Sheet*. – Geneva: WHO Press, 2024.
5. Karimova N., To'ychiyeva Sh. *OITS va yoshlar salomatligi: pedagogik yondashuv*. – Toshkent: "Ilm ziyo" nashriyoti, 2023. – 145 b.
6. Mann J., Tarantola D., Netter T. *AIDS in the World*. – New York: Oxford University Press, 2022. – 528 p.
7. Nasirov M. *Odam immunitet tanqisligi sindromining ijtimoiy oqibatlari*. // "Tibbiyot va jamiyat" jurnali. – 2023. – №2. – B. 44–51.

8. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. *OITSga qarshi kurash davlat dasturi (2023–2027 yillar uchun)*. – Toshkent: 2023. – 35 b.
9. Piot P., Quinn T. *The AIDS Epidemic: From Global Crisis to Global Response*. – Oxford: Oxford University Press, 2021. – 298 p.
10. To‘ychiyeva Sh. *OITS profilaktikasida yoshlar ma‘naviy tarbiyasining o‘rni*. – Toshkent: “Fan va taraqqiyot” nashriyoti, 2022. – 192 b.
11. UNAIDS. *Global AIDS Update 2024: Let Communities Lead*. – Geneva: UNAIDS Secretariat, 2024. – 86 p.
12. UNICEF. *Children, HIV and AIDS: Global Snapshot*. – New York: UNICEF Publications, 2023. – 54 p.
13. World Health Organization (WHO). *Consolidated Guidelines on HIV Prevention, Testing, Treatment, Service Delivery and Monitoring*. – Geneva: WHO Press, 2023. – 234 p.
14. Yuldashev A. *OITSga qarshi kurashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli*. – Toshkent: “Tibbiyot axborot markazi”, 2022. – 112 b.
15. Zokirova M. *OITS va jamiyat: psixologik muammolar va ularning yechimlari*. – Samarqand: “SamDU nashriyoti”, 2023. – 176 b.